

УДК 316.334.22

Ю.В. Орешета, аспірантка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ І ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ФАХІВЦЯ

Професійна ідентифікація розглядається як один з механізмів і в той же час детермінанта становлення професійної самосвідомості особистості, як результат фахової підготовки та професійного становлення. Аналізується, яке місце займає професійна ідентичність у професійному і соціальному самовизначенні особистості.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, особистість.

Профессиональная идентификация рассматривается как один из механизмов и в то же время детерминанта становления профессионального самосознания личности, как результат профессиональной подготовки и становления. Анализируется, какое место занимает профессиональная идентичность в профессиональном и социальном самоопределении личности.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность, личность.

Professional identification is examined as one of mechanisms and at the same time becoming determinant of becoming of professional consciousness of personality, as a result of professional preparation and professional becoming. Analyses, what place is occupied by a professional identity in professional and social self-determination of personality.

Key words: professional self-determination, professional identification, professional identity, personality.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток України як незалежної держави характеризується трансформацією соціальної, економічної, культурної та професійної сфер, що, у свою чергу, тягне за собою зміну вимог до кваліфікації фахівця, які визначаються напрямками та тенденціями світового та вітчизняного ринку праці.

Суспільне життя супроводжується не лише зміною соціальних ролей, але і появою нових вимог до підготовки фахівців, яка має бути якісною, гнучкою і деколи швидкою.

Серед головних умов вдалого виконання людиною своєї роботи є не тільки наявність відповідних професійних знань та умінь, але й самостійне та творче виконання покладених на неї функцій. А це, у свою чергу, можливо лише в тому випадку, коли працівник ідентифікує себе зі своєю професією, тією справою, якою займається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї таких західних і вітчизняних дослідників, як Р. Адамек, Д. Гервітц, М. Герберт, Г. Гібш, М. Форверг, Р. Дженкінс, Б.Ф. Поршнев, Р.Л. Кричевський, В.С. Собкін, О.П. Єрмолаєва, Л.Б. Шнейдер мають особливе значення для соціологічного аналізу професійної ідентифікації.

Проблеми професійної адаптації та професійного самовизначення молодих фахівців широко представлено в науковому доробку таких соціологів, як: Л. Сохань, Є. Головаха, М. Чурилов, Л. Сокурянська, О. Балакірева, Л. Швидка, О. Вишняк, С. Макєєв, В. Піча, В. Осовський, С. Катаєв, І. Мартинюк, Є. Суїменко та ін.

Професійна ідентифікація детально аналізується вченими в межах розгляду процесів професійного становлення, розвитку професійної «Я-концепції». Цим проблемам присвячені праці Е.Ф. Зеєра, Н.М. Пилипенка, І.Ю. Хамітової, О.О. Шатохіна та інших.

Мета статі. Проаналізувати поняття, сутність та види професійної ідентифікації та професійної ідентичності та визначити їх значення для розвитку та становлення фахівця.

Виклад основного матеріалу. Професійне становлення як перетворення індивіда в професіонала супроводжується зміною уявлень людини про себе, своє місце у професійному і соціальному світі, тобто отриманням професійної ідентичності, у ширшому сенсі, професійним самовизначенням особистості [5].

Чим складніша професія, яку треба опанувати, тим важливішу роль має професійна ідентифікація особистості. Ось чому це питання набуває першочергового значення. Дослідження феномену професійної ідентифікації особливо актуально в соціально-орієнтованих професіях, що безпосередньо торкаються повсякденного життя кожної людини.

Соціально значущі професії – це не просто тип професій «людина-людина», «людина-суспільство». Вони самі залежать від суспільства – детерміновані станом суспільства: економічним, політичним, стабільним, нестабільним тощо; суспільство залежить від них (вони впливають на нормативну, правову, моральну і психологічну суспільну свідомість, є чинником соціальної стійкості або деструкції).

Професійна ідентифікація особистості як механізм усвідомлення себе представником певної професії і професійного співтовариства є важливою соціально-економічною проблемою сучасної науки.

Сучасний фахівець має володіти максимально вираженими професійними якостями та здібностями, бути орієнтованим на постійний інноваційний розвиток та чітко ідентифікувати себе з обраною професією. Високий рівень розвитку професійно важливих якостей особистості є неможливим без успішного перебігу процесу ідентифікації у професії.

Багаторічні наукові спостереження свідчать про плинність соціальних ідентифікацій. Стабільним залишається лише найближче оточення (сім'я, друзі, колеги) як базовий комплекс соціального самовизначення.

Слід зазначити, що явище ідентифікації особистості з'являється як точка перетинання теоретичних інтересів багатьох наукових дисциплін: філософії, соціології, соціальної психології, психології.

Першочерговість у розгляді соціальних чи індивідуальних детермінант вказує на відмінність між соціологічним чи психологічним тлумаченням змісту ідентифікації. На думку В.О. Ядова, соціологічний та психологічний ракурси відрізняються початковими точками відліку в розгортанні проблеми ідентифікації. Соціологічний підхід спрямований на виділення позиції сукупного суб'єкта в «обличчі суспільства», в той час як підхід психологічний починається з пояснень уявлення окремої особистості [17].

Більшість дослідників професійну ідентифікацію визначають як одну із найважливіших у житті людини. Вона є способом самоактуалізації особистості у сфері професійної діяльності, важливою умовою життєвого та особистісного самовизначення.

Серед основних поглядів на ідентифікацію в соціології є розуміння цього феномену як процесу об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на підставі сталого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних групових норм, цінностей, зразків поведінки [9].

Професійна ідентифікація є, по суті, соціально-економічним процесом, що визначає місце індивіда у стратифікаційній структурі суспільства, забезпечує йому відчуття захисту та значимості. Розуміння і прийняття професійних норм забезпечує людині професійну ідентифікацію, тобто критичне співвідношення своєї позиції з професійними установками, характерними для цієї професійної спільноти.

Процес ідентифікації особистості полягає в наступному: через об'єднання себе з іншим індивідом або групою індивід опановує певні соціальні статуси та ролі. Це проявляється у засвоєнні та прийнятті норм, цінностей, зразків поведінки певної групи як своїх власних, формуванні відповідних соціальних установок. У результаті успішної ідентифікації особистість має змогу більш-менш ефективно виконувати певну соціальну роль (ролі), в її структурі спостерігається наявність необхідних для цього якостей, ціннісних орієнтацій, інтересів та мотивів, вона усвідомлює свою належність до відповідної групи, розділяє її культуру [3].

Зокрема, К. Абульханова-Славська виділяє такі типи ідентифікації у професії:

- 1) ідентифікація, в основі якої є прагнення особистості досягти високого рівня матеріального достатку, професійного просування у престижній професійній діяльності;
- 2) ідентифікація себе з суспільною діяльністю дає такий тип професійного самовизначення, який пов'язаний із професійними перспективами в будь-якій діяльності;
- 3) ідентифікація, основу якої складає ставлення до себе як до носія певних здібностей, орієнтує особистість на максимальний прояв і на професійний розвиток у професії;
- 4) ідентифікація людини, що володіє багатьма здібностями й орієнтується на творчу діяльність [2, с. 145-146].

Ж. Вірна у своїх дослідженнях виділяє такі типи професійної ідентифікації:

- позитивно спрямована (повна збалансованість в усвідомленні самого себе та значення професійної діяльності), стійка професійна ідентифікація (збіг в оцінюванні реального «Я» та ідеального «Я», професійного «Я» та ідеального «Я», що свідчить про ідеалізоване бачення особою себе як професіонала);
- нестійка, часткова професійна ідентифікація (часткове розходження в оцінюванні реального «Я» і професійного «Я»);
- негативна професійна ідентифікація (повне розходження в оцінюванні реального «Я», ідеального «Я» і професійного «Я», неадекватне усвідомлення себе і професійної діяльності) [4].

Механізм соціалізації та персоналізації особистості у трудовій сфері – це і є професійна ідентифікація. Вона являє собою процес солідаризації індивіда з певною професійною спільнотою, її ідеологією, соціальними установками. Результатом професійної ідентифікації є опанування професійного статусу, засвоєння професійних ролей та формування професійної «Я концепції».

О.М. Словік виділяє такі типи професійної ідентифікації:

- 1) за об'єктом уподібнення:
 - індивідуальна – це ідентифікація із певною визначеною особистістю (наприклад, ідентифікація з батьком – юристом);
 - загальна – це ідентифікація із певним професійним співтовариством (наприклад, ідентифікація із співтовариством лікарів);
- 2) за змістовим наповненням:
 - особистісна професійна ідентифікація передбачає вибір професії, яка орієнтована на наявні особистісні здібності та характеристики і базуватиметься на їх застосуванні;
 - перспективна професійна ідентифікація орієнтує на вибір професії, пов'язаний із наявністю професійної перспективи у вибраній сфері діяльності;

- розвиваюча професійна ідентифікація відбувається через вибір професійної діяльності, орієнтованої на розвиток особистості (особистісний, фізіологічний, духовний, естетичний);

- творча професійна ідентифікація – така, яка орієнтує на вибір професії, пов'язаної із наявністю та застосуванням творчих здібностей особистості;

- мотиваційна професійна ідентифікація передбачає орієнтування у виборі професії на мотивування особистості, тобто на домінуючий фактор, що керує людиною при здійсненні вибору професійної діяльності;

- навчальна професійна ідентифікація відбувається через вибір особистістю професійної діяльності, орієнтованої на здобуття нових знань у відповідній галузі;

3) залежно від мети виявлення:

- соціалізуюча професійна ідентифікація – зумовлена самоорганізацією та реалізацією індивідом себе у вибраній професійній діяльності з метою інтегруватися в суспільство й адаптуватися у ньому;

- професіоналізуюча – характеризується усвідомленням безперервного зростання вимог до себе як до професіонала та вимог суспільства до означеної професії і відповідним постійним удосконаленням у професійній діяльності;

- ідеалізуюча професійна ідентифікація – відбувається у викривленому усвідомленні себе на найвищій сходинці становлення та розвитку обраного напряму професійної діяльності;

- самостверджуюча – відбувається через здійснення та реалізацію себе у професійній діяльності задля власного самоствердження;

- гендерна професійна ідентифікація – зумовлена реалізацією себе у професії з метою підкреслення своєї статевої (за фізіологічною чи соціальною ознакою) приналежності;

4) за чинниками впливу на процес:

- психофізіологічна професійна ідентифікація характеризується здатністю і схильністю індивідуума до певної професійної діяльності, врахуванням стану його фізичного та психічного здоров'я, працездатності, витривалості, типу нервової системи (наприклад, інвалідність стане на заваді оволодінню професії пілота);

- особова професійна ідентифікація відбувається через усвідомлення наявності та здатності освоєння певного обсягу, глибини й різнобічності загальних і спеціальних знань, трудових навичок та умінь, що обумовлює здатність до праці визначеного змісту і складності (наприклад, відсутність математичних здібностей стане на заваді оволодінню професії бухгалтера);

- соціальна – передбачає усвідомлення наявності свідомості і соціальної зрілості, ступінь засвоєння норм, ставлення до праці, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб і запитів у сфері праці, виходячи з ієрархії потреб;

- етнічна професійна ідентифікація – це усвідомлення та співвіднесення себе до певної етнічної міжпоколінної групи людей, об'єднаної спільною мовою, культурними традиціями та самосвідомістю;

- просторова професійна ідентифікація відбувається через призму усвідомлення юридичного факту належності до певної національності, власних зовнішніх та внутрішніх показників співвіднесення та впливу національної думки та свідомості [13, с. 161].

Результатом ідентифікації стає ідентичність, у структурі якої також можна виділити персональні та соціальні складові. Персональна ідентичність відображає уявлення індивіда про себе як індивідуальність, а соціальна вказує на ті групи, з якими він ототожнює себе.

Звернення ж до проблеми професійної ідентичності обумовлене декількома причинами: по-перше, «професійна свідомість є найважливішим регулювальником праці і побудови професійних життєвих шляхів»; по-друге, одне із завдань психології – це «осмислення значущості індивідуально-психологічних і особових факторів, що визначають ставлення трудящого до своєї роботи й особливості групових взаємодій»; по-третє, «багатоваріантність відношення до професійної діяльності, постійний технологічний розвиток самих професій визначає постійну актуальність професійного визначення протягом усього професійного шляху» [1, с. 86].

Е.Е. Грандіна відзначає, що професійна ідентичність здійснюється на основі цілеспрямованої активності особистості, яка включає професійне вчення і навчання, професійне виховання і самовиховання [14, с. 135]. Тобто професійна ідентичність може виступати в таких іпостасях, як: провідна тенденція професійного становлення особистості; показник рівня розвитку суб'єкта професійного шляху; динамічне утворення, що змінюється під впливом певних чинників, головним з яких є професійне навчання [10, с. 135,136].

Західні дослідники виділяють два основні контексти дослідження проблематики професійної ідентичності: перший спрямований на вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення. Дослідження М. Аргайла, були присвячені вивченню зв'язку професійної ідентичності з професіоналізацією індивіда. При цьому професіоналізація розглядалася як складний процес, що включає: професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, розуміння норм поведінки у межах професійних груп. Саме взаємодія з іншими членами професійного співтовариства допомагає індивідові засвоювати точні професійні стандарти, оцінювати рівень свого володіння професією. Підтвердження професійних норм допомагає індивідові підтримувати професійну ідентичність і зберігати на довгий час свій статус. Ідентичність у цьому підході виступає як близька до професійного статусу характеристика, пов'язана з довготривалим професійним становленням [18].

У межах другого напрямку досліджень вивчається соціальна сторона розвитку професійної ідентичності як фактор становлення професіонала [6]. Це простежується в роботах Р. Фінчмана і П. Родеса, в яких увага приділяється усвідомленню професійних вимог, етичних норм, цінностей, яке відбувається у міру опанування професією. Процес формування професійної ідентичності, по суті, виступає як співвідношення індивідуальних особливостей і соціальних дій у ході професіоналізації, що дозволяє людині здійснювати професійну саморегуляцію [19].

Сучасний підхід до дослідження професійної ідентичності, який розвиває Л.Б. Шнейдер, цей феномен розглядається як результат професійного самовизначення,

що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійного співтовариства, ототожненні-диференціації себе зі справою і з іншими.

Отже, професійна ідентичність – найважливіша характеристика професіонала. Однак, незважаючи на це, багато авторів вважають, що професійна ідентичність характерна лише для тих людей і тих епох, для яких вона – головний засіб самоствердження і самореалізації (Л.Б. Шнейдер, Е.П. Єрмолаєва) [15; 5].

Засобами досягнення професійної ідентичності є відповідні знання і здібності, які забезпечують реалізацію активності, спрямованої на досягнення заданої професійної ідентичності.

Професійна ідентичність – це складне утворення, в якому традиційно виділяють три компоненти: когнітивний (знання про особливості своєї професійної групи і усвідомлення себе її членом), ціннісний (оцінка всієї групи і ставлення до членства в ній) і емоційний (прийняття або відкидання своєї групи).

Професійна ідентичність – це та кінцева мета, до якої можуть привести ідентифікаційні механізми.

Формування ідентичності відбувається у процесі ідентифікації, яка є одним з механізмів соціалізації особистості. Саме завдяки цьому механізму у процесі безпосереднього спілкування та спільної діяльності з колегами працівник день у день відшукує, приймає і відтворює цінності, погляди, норми, установки, специфічні форми поведінки, мови, зовнішнього вигляду представників професійної групи, членом якої він прагне стати. У процесі неусвідомлюваної й усвідомлюваної поведінки він уподібнюється іншим членам трудового колективу, а тому стає передбачуваним, професійно ідентифікованим [10; 12].

Для нормального функціонування професійна самоідентичність працівника має бути визнана, отримати позитивну оцінку колег. Якщо поведінка працівника відповідає рольовим очікуванням, груповим цінностям і нормам, група наділяє його ідентичністю та підтримує самоідентичність. Невідповідність очікуванням утруднює ідентифікаційні процеси.

Втрата особистістю професійної ідентичності передбачає негайний початок роботи над конструюванням нової. Запускається механізм вибору та засвоєння нових цінностей, установок, соціальних норм, ідеалів та форм поведінки, тобто процес ідентифікації. За суб'єктивно значущими чинниками людина відшукує привабливу групу і зараховує себе до неї, орієнтуючись на збіг власних цінностей із пропонованими групою [12; 13].

Висновки. Отже, професійна ідентичність є одним з найважливіших показників успішної ідентифікації і включає уявлення працівника про себе як про представника певної професії, визнання належності до професійної групи, розділення її цінностей, норм, зразків поведінки. Розуміння і прийняття професійних норм забезпечує людині професійну ідентифікацію, тобто критичне співвідношення своєї позиції з професійними установками, характерними для цієї професійної спільноти.

Список використаних джерел

1. *Абдуллаєва М. М.* Професійна ідентичність особистості: психосемантичний підхід / М. М. Абдуллаєва // Психологічний журнал. – 2004. – Т. 25, № 2. – С. 86-95.
2. *Абульханова-Славська К. А.* Стратегія життя / К. А. Абульханова-Славська. – М. : Мисль, 1991. – 299 с.

3. *Болотова В. А.* Профессиональная идентификация личности (социологический аспект анализа) : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.03 / В. А. Болотова. – Х., 1998.
4. *Вірна Ж. П.* Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 319 с.
5. *Ермолаева Е. П.* Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза / Е. П. Ермолаева // Психологический журнал. – 1998. – Т.19, №4. – С. 51-59.
6. *Зеер Э. Ф.* Кризисы профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сималюк // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 6. – С. 35-44.
7. *Иванова Н. Л.* Профессиональная идентичность в современных исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89-101.
8. *Иванова Н. Л.* Социальная идентичность и профессиональный опыт личности / Н. Л. Иванова, Е. В. Конева. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2003. – 132 с.
9. *Макеев С. А.* Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К., 1996.
10. *Маралова Т. П.* Пути оптимизации процесса формирования профессиональной идентичности у будущих психологов / Т. П. Маралова // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2005. – № 1. – С. 152-157.
11. *Свинаренко А. М.* Міжпоколінні особливості колективних ідентифікацій в умовах інтенсивних соціальних змін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 «Соціальна структура та соціальні відносини» / А. М. Свинаренко. – К., 2004. – 12 с.
12. *Симончук О. В.* Міжпрофесійна мобільність та зміна соціальної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 «Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини» / О. В. Симончук. – К., 2000. – 17 с.
13. *Словік О.М.* Типи професійної ідентифікації особистості / О. М. Словік // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2013. – Т.18. – Вип. 2/1. – С. 159-161.
14. *Трандина Э. Э.* Профессиональная идентичность как ведущий критерий профессионального развития личности / Э. Э. Трандина // Материалы ежегодных обзоров-сессий аспирантов и молодых ученых по областям наук: Психолого-педагогические науки. – Вологда, 2007. – С. 135-138.
15. *Шнейдер Л. Б.* Профессиональная идентичность и память: опыт генетической реконструкции / Л. Б. Шнейдер // Мир психологии. – 2001. – № 1. – С. 64-78.
16. *Шнейдер Л. Б.* Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – Москва-Воронеж : МПСИ : Модэк, 2004. – 600 с.
17. *Ядов В. А.* Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // Мир России. – 1995. – № 3-4.
18. *Argyle M.* The social psychology of work. – L. : Allen Lane, 1972. – 291 p.
19. *Finchman R., Rhodes P.* The individual, work, and organization: behavioural studies for business and management / Finchman R., Rhodes P. – Oxford; New York : Oxford University Press 1994.
20. *McGowen K. R., Hart L. E.* Still different after all these years: Gender differences in professional identity formation / McGowen K. R., Hart L. E. // Professional Psychology: Research and Practice. – 1991. – № 21. – P. 118-123.